

דין לא תענה ומלקות בלאו שאין בו מעשה

אבן ישראל פוקרוי

דין עדים זוממים

הגמרא במסכת מכות מתחילה בהסבר על העונש המגיע לעדים זוממים. עדים זוממים הם עדים שהעידו בבית דין כנגד מישהו בדבר מסוים, ואחרי גמר המשפט, כשנגזר כבר העונש, באו עדים אחרים והעידו שהעדים הראשונים לא היו יכולים לתת את עדותם כי הם היו במקום אחר. במקרה כזה התורה מחייבת מתן עונש לעדים הזוממים לפי העונש שהוטל על הנאשם. כמו שכתוב "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ובערת הרע מקרבך" (דברים י"ט: י"ט).

כלומר – אם הנאשם חויב במיתה, יש להמית אותו; אם קיבל מלקות, יש להלקות אותו, ואם הוא חויב בממוץ, הם חייבים לשלם לנאשם את אותו סכום. אבל קיימים מצבים שאין בית דין יכול להטיל על הזוממים את אותו עונש. לדוגמא, אם העדים העידו שפלוגי הכהן הוא למעשה בן גרושה, ולכן הוא וגם צאצאיו אחריו פסולים לכהונה ואינם רשאים לאכול בתרומה ולעסוק בעבודת הכהנים במקדש. במידה שהעדים הזוממים אינם כוהנים ודאי אי אפשר לתת להם עונש שאינו שייך להם כלל וכלל. אפילו אם שני העדים הזוממים הם כן כוהנים בעצמם, אין אפשרות לעשות אותם חללים משום שבן חלל הוא גם חלל, ובגלל לשון הפסוק ("ועשיתם לו" ולכן לא לזרעו) העונש צריך להינתן לעדים עצמם ולא לבניהם. לפיכך אומרת המשנה שבמקרים מסוימים כאלה העונש שמגיע לעדים הזוממים מתחלף לארבעים מלקות.

דברי עולא בדף ב:

בדף ב: הגמרא דנה על המקור של דין זה שמחליפים את העונש. "אמר עולא: רמז לעדים זוממים מהתורה מניין?" והגמרא תוהה מדוע הדבר נחשב כרמז כאשר יש דין מפורש במקרים כמו שהבאנו למעלה.

הגמרא מקבלת את הקושיא ומשנה את ניסוח השאלה: "אלא רמז לעדים זוממים **שלוקין** מן התורה מניין?", ועונה מהפסוק: "דכתיב 'והצדיקו את הצדיק והרשיעו הרשע. והיה אם בן הכות הרשע' (דברים כ"ה: א-ב)".

1. הלשון של רמז מוסבר ע"י הרמב"ם בספר המצוות בשורש השני. "רמז" הוא הבנת הכתוב שלא כפשוטו – וקבלה היא מסיני. שזה הפירוש הנכון, והדין הוא מדאורייתא ואין לבלבל אותו עם הלכה למשה מסיני.

הגמרא ממשיכה בביאור הפסוקים "משום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע ואם בן הכות הרשיע?", מדוע הרשע מקבל מלקות בגלל שהצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע? "אלא", מסבירה הגמרא, "עדים שהרשיעו את הצדיק ואותם עדים אחרני (=אחרונים) והצדיקו את הצדיק דמעיקרא (=שמלכתחילה היה צדיק) ישוינהו לפני רשעים (=ואת העדים הפכו לרשעים). והיה אם בן הכות הרשע".

כלומר, אין חידוש בפסוק עצמו. כל דין מצדיק את הצדיק ומרשיע את הרשע, ואיך מקרה זה שונה מהרגיל? אלא, כאשר העדים הזוממים שיקרו והרשיעו צדיק, ואחר כך הגיעו עדים אחרים והעמידו דברים על תיקונם והצדיקו והרשיעו הרשע, דהיינו העדים הראשונים, אזי העדים הראשונים יקבלו מלקות כרשעים.

הגמרא מסיימת עם עוד שאלה: "ותיפוק ליה (=ותלמד דין זה מהפסוק) מלא תענה (ברעך עד שקר – שמות כ: י"ג)". הרי יש לאו מפורש שאסור לתת עדות שקר. מדוע אין אפשרות ללמוד מכך שעל עבירה זו לוקים במלקות כמו על שאר לאוין, כמו איסור שעטנז או אכילת מאכלים אסורים?

מתרצת הגמרא: "משום דהוי לאו שאין בו מעשה, וכל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו." כלומר על מנת לעבור על איסור של לא תענה אין העובר עושה מעשה אלא מדבר בלבד וזה אינו מספיק לחייבו במלקות.

על מה לוקין ומה אין לוקין

הכלל על מה לוקין מובא בגמרא בהמשך (י"ג:). האב טיפוס של לאו שממנו לומדים על שאר האיסורים הוא "לאו דחסימה", כמו שכתוב: "ארבעים יכינו ולא יוסיף, פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה ונקלה אחיך לעינך. לא תחסום שור בדישו".

מן הסמיכות של הפסוקים על מלקות ואיסור חסימת שור מלאכול בשעת הדישה, לומדים בנין אב לכל התורה כולה. חז"ל למדו שיש לחייב מלקות על עבירות שיש להן מאפיינים כמו של חסימת שור, למעט הסוגים הבאים:

- לאו שאין בו מעשה.
- לאו שניתק לעשה – כלומר לאו שיש מצווה של עשה כנגדו שבאה לכפר על אותו איסור כמו החזרת גזלה.
- לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין – כלומר לאו שיש לגביו עונש מוות מפי בית דין.

דברי גמרא ד:

המשנה בדף ד' מציגה שתי מחלוקות בין רבי מאיר ורבנן במקרים של עדות שהוזמה. הראשונה בדין של ממון והשניה אודות דין של חיוב מלקות. בשני המקרים ר' מאיר מחייב שני עונשים – ראשית עונש בגין "כאשר זמם" (תשלומים במקרה הראשון ומלקות במקרה השני) ובנוסף מלקות בגין "לא תענה". הרבנן חולקים ומחייבים רק עונש אחד – רק תשלומים במקרה הראשון ורק מלקות במקרה השני.

הגמרא בעמוד ב' שואלת על ר' מאיר איך הוא יכול לחייב שני עונשים על מעשה אחד? כי יש לנו כלל שלומדים מהפסוק שאומר "והיה אם בן הכות הרשע והפילו כדי רשעתו במספר" (דברים כ"ה: 2). דורשים מן הלשון "כדי רשעתו" שהוא לשון יחיד – "משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעות."

כלומר, כאשר עוברים על אותו לאו אין מקבלים שני עונשים. הגמרא מנסה לפרש את דברי ר' מאיר עבור מקרה שממנו הוא יכול ללמוד על קיום שני לאוין נפרדים או בנין אב ממקום אחר מהתורה שברור ממנו שמקבלים שני עונשים על לאו אחד. הגמרא מתרצת את ר' מאיר לפי הבנת ר' יהודה בכמה מקרים. אבל מה שברור הוא שר' מאיר סובר שלוקין על לאו של "לא תענה".

הגמרא מסיקה מן הסיפא של המשנה שהרבנן מחייבים מלקות מן הפסוק "כאשר זמם לעשות". אם כן לשם מה רבנן דורשים את הלאו של "לא תענה ברעך עד שקר"? תשובת התלמוד היא שזו אזהרה לעדים זוממים.

יש כלל בעונשים מן התורה שאין מטילים עונש אלא אם כן יש לאו מפורש שמזהיר על הדבר. זאת אומרת, לולא היה קיים הלאו המפורש של "לא תענה", והיה קיים רק הפסוק של "כאשר זמם" לא היה כוח בידי בית דין להלקות על הזמה.

אם ר' מאיר מפרש "לא תענה" למלקות, מהיכן הוא לומד את האזהרה? הוא מביא עוד פסוק מדברים י"ט "והנשארים ישמעו ויראו לא יוסיפו לעשות עוד כדבר הרע הזה בקרבך".

הבנת הרמב"ם

הרמב"ם מביא את הדין הזה בספר המצוות (להלן סה"מ) ב"לאוין" מצוה רפ"ה, וכותב: "הזהיר מהעד עדות שקר והוא אמרו 'לא תענה ברעך עד שקר' ונכפל זה במקום אחר בלשון אחר והוא 'עד שוא'. ועובר על לאו זה כבר גזרה עליו התורה ואמרה 'ועשיתם לו כאשר זמם' ולשון מכילתא 'לא תענה ברעך' אזהרה לעדים זוממין ובזה הלאו גם כן מלקות כמו שהתבאר בסוף מכות".

יוצא מלשון סה"מ שהלאו של "לא תענה" היא המקור העיקרי של מלקות במקרה של עדות שקר וזה עולה מדיוק בלשון סה"מ "ובזה הלאו גם כן מלקות" שעיקר הפסקה בא למנות "לא תענה" בתור לאו. מאידך אפשר להסיק מאותו פסקה שהחויב בא מן הפסוק "כאשר זמם לעשות", כלשון סה"מ "זה כבר גזרה עליו התורה ואמרה ועשיתם לו כאשר זמם".

דברים אלה אינם ברורים כלל וכלל. קשה מאד להבין איך הרמב"ם מתייחס ללאו של "לא תענה". האם בתור אזהרה בלבד או אם לוקין על "לא תענה" עצמו? התוספות בגמרא זו בדיבור המתחיל "רבנן" (ד:): יותר ברור בהבנתו. התורה גילתה לנו בפסוקים של "הצדיק את הצדיק וכו'" שאף על פי שבדרך כלל לא לוקין על לאו שאין בו מעשה, במקרה הזה ובאופן מיוחד כשאינן אפשרות לקיים כאשר זמם אז לוקין לפי "לא תענה".

במקרה שדברי הרמב"ם או ראשון אחר אינם ברורים כל צרכם צריכים למצוא דרך להסביר את דבריהם באופן שהדברים חתוכים. בעולם הישיבות נהוג לקחת פן מסוים ולמצוא את נקודת המפתח ולהרחיב אותה בצורה שהעניין המוטל בספק יתברר. זה נקרא חקירה – כאשר חוקרים דבר למצוא את ההסבר המתאים.

במקרה שלנו הבנת הרמב"ם מהוה בעיה. לא ברור מה הוא הגורם העיקרי של מלקות במצב הנ"ל והספק בא מן הסתירה לכאורה מניה וביה בלשון סה"מ כנ"ל.

ניתן לנקוט בשתי עמדות: הראשונה היא שחויב מלקות בא מן הלאו של "לא תענה" אף על פי שהוא לאו שאין בו מעשה כאמור. אפשרות אחרת היא שגורם אחר מחייב, כלומר דין הזמה.

נביא שתי דעות מתורת הגדולים מהדור הקודם, שנוקטים בשתי העמדות האלו. הראשון הוא של בעל **המשאת משה**, הרב משה חברוני זצ"ל (ראש ישיבת חברון בירושלים) והשני הרב יוסף דוב סולוביצ'יק זצ"ל (ראש ישיבת רבינו יצחק אלחנן בניו יורק).

הסבר בעל "המשאת משה"

הרב חברוני זצ"ל הולך בכיוון שסללו ה"מרכבת המשנה" וה"מאיר עולם" בפירושו למסכת מכות סימן ג', וסובר שלפי הרמב"ם המלקות באות מ"לא תענה" עצמו. כלומר "לא תענה" הוא אכן לאו שלוקין עליו. אבל מה הופך אותו לכה? הרב חברוני חוקר מהי נקודת החיוב של עדים זוממים שניתן ללקות עליה. ראשית הוא מסביר למה צריכים להסיק כדעה ראשונה, שהמלקות באות מ"לא תענה" על סמך הרמב"ם בהילכות עדות (כ:ח).

(ח) עדים שהעידו על אחד, והרשיעוהו רשע שאין בו לא מלקות ולא חיוב ממון, ואחר כך הוזמו--הרי אלו לוקין, אף על פי שלא זממו להלקות זה ולא לחייבו ממון. כיצד: העידו על כוהן שהוא חלל, כגון שהעידו ואמרו בפנינו נתגרשה אימו או נחלצה במקום פלוני ביום פלוני, והוזמו--הרי אלו לוקין.

יוצא שהרמב"ם מחייב מלקות במקרה שהעידו שכהן הוא בן חלוצה² אף על פי שדין זה רק מדרבנן. בגלל שמלקות הן רק בדינים מן התורה ברור שחיוב מלקות לא יכול לבוא מצד "כאשר זמם", ולכן צריכים לתלות זאת באיסור של "לא תענה". בזה גם מכריעה הבנתו של הרב חברוני את לשון סה"מ.

הסבר הגרי"ד סולוביציק

הגרי"ד סולוביציק זצ"ל מביא הסבר אחר בשם סבו הגאון רב חיים מבריסק זצ"ל. הוא סובר ש"לא תענה" הוא אזהרה בעלמא וחיוב המלקות בא מצד דין ההזמה ולא מדין עדות שקר. ובלשונו חל חיוב מלקות ברגע שחל על העד שם עד זומם³. ולסברה זו צריך ראיה.

המקרה היחיד שאפשר להוכיח בבירור שעדות היא עדות שקר היא במקרה של "בא הרוג ברגליו". למשל ראובן ושמעון העידו שיהודה הרג את לוי, ואחרי גמר הדין מגיע לוי לבית הדין חי. ברור מאילו שראובן ושמעון העידו עדות שקר, אם כי לא היתה פה הזמה שדורשת תנאים מסוימים. בכל המקרים האחרים המצב הוא תרי נגד תרי - המילה של העדים הראשונים כנגד העדים השניים. ורק מכוח גזרת הכתוב אנו מקבלים עדי הזמה לחייב הכת הראשון ולפטור את בעל הדין. במקרה של בא הרוג ברגליו אמר הגרי"ד בשם הגר"ח שהעדים אינם חייבים מלקות ואפילו אינם פסולים לעדות, וזה כי לא חל עליהם שם זוממים אבל מוכח בעליל שהם עדי שקר אפילו יותר ממקרה של הזמה. בסברה זו הוא מסביר את לשון הרמב"ם גם בהלכות וגם בספר המצוות. אמנם אי אפשר ללקות בלי הלאו של "לא תענה" אך עצם החיוב לא בא מכוחו אלא מדין הזמה כי במצב של עדות שקר מובהקת שלא מולאו תנאי ההזמה לא מענישים את העדים כמזימים. (עיין רשימת שעורים בבא קמא קנ"ט-קס"א שבועות קפ"ב-קל"ז).

ואמר לי רבי מורי הר' יונתן רוזין שליט"א שהדברים מפורשים וברורים בלשון פירוש המשניות. וזה לשונו (מכות א:א): "חייב מלקות שנאמר 'והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע' ובא בקבלה

2. מדין תורה אסור לכהן להתחתן אם גרושה ואם הוא עובר על לאו זה ילדיו נקראים חללים ופסולים לעבוד במקדש. אישה שמתה בעלה בלא ילדים חייבת להשיא אחיו של בעלה (יבום) ואם לא היא צריכה חליצה. חלוצה גם אסורה לכהן אבל רק מדרבנן וכן בן חלוצה גם נקרא חלל מדרבנן.
3. אחד מדרכי ההגדרה שמשמשים בלימוד בישיבות ובמיוחד אלו שהולכים בדרך הלימוד של הגר"ח, הוא "חלות שם". נתינת שם לדבר או תופעה מהווה קביעת מעמד הלכתי לדבר. במקרה שלפנינו החלות שם זה של עד זומם. דין עד זומם שונה מדין עד שקר אף על פי שיש הרבה חפיפה בין המוסגים, עד כדי כל עד זומם גם עד שקר אבל לא כל עד שקר גם עד זומם.

שיש בזה רמז שאם העידו עדים והרשיעו צדיק והצדיקו רשע, ואחר כך העידו אחרים בהפך זה והצדיקו צדיק והרשיעו רשע אשר הרשיעו הצדיק, והוא אמר 'אם בן הכות הרשע' יהיה אותו הדבר שהרשיעו בו איזה שיהיה ואזהרה שלהם אמרו 'לא תענה ברעך עד שקר' לפיכך סופגין מלקות".

וברור מאליו שהמלקות אינן באות משום "לא תענה" אלא שהוא אך ורק אזהרה שמאפשרת את המלקות כמו שהגר"ח למד מסברה.

לפי פירוש זה מתבארים גם המשנה והגמרא שנזכרו לעיל. אין אפשרות ללקות משום "לא תענה" ולכן משתמשים בו לאזהרה בלבד, ולפי רבנן בכל מקרה של הזמה חל דין של חיוב מלקות ברגע שחל שם עד זומם על העדים, ומחייבים אותם מלקות רק במקרה שאין אפשרות לעשות "כאשר זמם לעשות", כי משום "כדי רשעתו" אפשר רק לחייב מלקות משום הזמה שנלמדת מ"אם בן הכות הרשע".

יליד קייפ טאון, דרום אפריקה. בגיל 3 עבר לגור בארה"ב.

בוגר תיכון ברינו, נבדה. הגיע ארצה בתוכנית "נתיב" של בתי הכנסת המאוחדים של ארה"ב, ולמד באוניברסיטה העברית בירושלים, בקיבוץ סעד ובישיבת המבחר באפרת. אחר כך למד ביולוגיה בישיבה יוניברסיטי בניו יורק והמשיך באוניברסיטת בר אילן. בשתי האוניברסיטאות השתתף גם בלימודי הישיבה. בהמשך חזר ללמוד כאברך בישיבת עטרת כוהנים בעיר העתיקה, שם למד שנתיים לפני יציאה לעולם היי-טק. נשוי עם 5 ילדים.

ב-NDS ארבע וחצי שנים, מהנדס מערכות ב-Project Delivery.